

Izvorni znanstveni rad

UDK 324(497.5-37Opatija)“192”

DOI: 10.54130/zl.12.1.3

Jelena Barić Antonić

Ugostiteljska škola Opatija

Eugena Kumičića 14, HR-51410 Opatija

jelenabarić85@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2829-857X>

PARLAMENTARNI IZBORI U ITALIJI 1921. GODINE – ZBIVANJA U LIBURNIJI

Završetkom Prvoga svjetskog rata i međunarodnih pregovora dijelovi nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, među kojima i cijela Istra (osim dijela općine Kastav), pripali su Kraljevini Italiji. Navedena područja ulaze u sastav zemlje koja je suočena s rastućom političkom nestabilnošću, socijalnim nemirima i usponom fašističkoga pokreta. U tome su kontekstu održani prvi poslijeratni parlamentarni izbori, kojima su se nastojali u državi uspostaviti stabilnost i poredak. Specifičnost je tih izbora bilo sudjelovanje stanovništva novopripojenih područja nekadašnje Monarhije. Rad se fokusira upravo na zbivanja u vrijeme parlamentarnih izbora u proljeće 1921. godine, no dan je osvrst i na političku situaciju nekoliko godina prije izbora, a radi boljega razumijevanja okolnosti u kojima su se potonji odvijali.

Ključne riječi: parlamentarni izbori, Italija, fašizam, Liburnija, talijanizacija, Hrvatsko-slovenska narodna stranka

1. Uvod

U naslovu rada naveden je prostor Liburnije. Pod tim se pojmom misli na područje Istarske Liburnije, odnosno na naziv za uski obalni pojas u sjeveroistočnome dijelu Istre između planine Učke i mora od Preluka do Brseča, a koji obuhvaća upravna područja gradova Kastva i Opatije te općina Lovran, Matulji i Mošćenička Draga¹. U radu se termin Liburnija odnosi na dijelove područja kotara Volosko, odnosno na priobalna mjesta Volosko, Opatiju, Lovran i Mošćeničku Dragu.

¹ Detaljnije o pojmu Istarska Liburnija v. u Matijašić 2005.

Rad sadržava nekoliko poglavlja koja obuhvaćaju zbivanja u razdoblju prije izbora za talijanski parlament 1921., u vrijeme tih izbora i nakon njih.

U prvome se poglavlju analizira politička situacija u mjestima na području Liburnije u godinama nakon Prvoga svjetskog rata, čime je obuhvaćeno vrijeme okupacije, uspostave talijanske vlasti i početka provođenja procesa talijanizacije područja. Nadalje, iznose se podaci o situaciji u Kraljevini Italiji te razlozi raspisivanja novih parlamentarnih izbora. Sljedeće poglavlje prikazuje teme povezane s parlamentarnim izborima. Analiziraju se izborni zakoni i procedura organizacije izbora. Daje se i pregled postojećih političkih opcija u Liburniji i Istri. U okviru toga pregleda analiziraju se političke aktivnosti pojedinih grupacija, njihovo djelovanje prije Prvoga svjetskog rata te djelovanje u izmijenjenim političkim okolnostima nakon toga rata. Jedan od podnaslova obuhvaća i propagandne aktivnosti različitih političkih opcija te vijesti o fašističkome nasilju nad domaćim stanovništvom prije izbora. Dio rada *Izborni rezultati* sadržava statističke podatke o rezultatima izbora te okolnostima u kojima su se odvijali izbori. U tome poglavlju, pod posebnim podnaslovom *Pregled izbornih okolnosti i rezultata – Liburnija naspram ostatka Istre i zadarskoga područja*, donosi se kratak osvrt na okolnosti uoči izbora i izborne rezultate u ostalim hrvatskim područjima pod talijanskom vlašću, odnosno u Istri i Zadru. Posljednje poglavlje, osim pregleda posljedica izbora, sadržava prikaz stanja u Liburniji, gdje je prisutan nastavak fašističkoga nasilja nad stanovništvom.

Za potrebe pisanja rada korištena je dostupna objavljena literatura na hrvatskome i na stranim jezicima (engleski, talijanski, slovenski) te onovremeni hrvatski i talijanski tisak: *Pučki prijatelj*, *La Vedetta d'Italia* i *L'Azione*. Od arhivske građe Državnoga arhiva u Rijeci korišten je fond *Kotarsko poglavarstvo Volosko 1814. – 1926.* (HR-DARI-19) u kojemu se nalazi i građa Kotarskoga povjereništva Volosko (*Commissariato distrettuale di Volosca*). Korištena je dokumentacija povezana s izbornim imenicima, rezultatima izbora za pojedina mjesta te izvještaj civilnoga povjerenika o postupku provođenja izbora 1921. godine.

Postojeći radovi koji obrađuju razdoblje neposredno nakon Prvoga svjetskog rata i dotiču se vremena odvijanja parlamentarnih izbora uglavnom se odnose na istarska mjesta i grad Zadar.² U pojedinim su knjigama i znanstvenim člancima sadržani oskudni podaci o liburnijskim mjestima u vremenu održavanja izbora.

Ovaj rad obrađuje važno, ali slabo istraženo razdoblje povijesti koje je jedna od prijelomnica talijanske povijesti 20. stoljeća. Tema je važna i za bolje razumijevanje onovremene političke i društvene situacije u hrvatskim krajevima pod talijanskom vlašću, kao i važnosti izbora za hrvatsko stanovništvo. To je vrijeme početka talijanske represije i stradanja hrvatskoga stanovništva od fašističkih nasilnika te pokušaja zatiranja većinskoga domaćeg stanovništva, njego-

² Radovi poput Dobrić 2020, Dukovski 1992/1993, Flego 2016, Gverić 2019.

va identiteta, jezika i kulture. Unatoč krajnje nepovoljnim okolnostima vidljiva su i nastojanja domaćega stanovništva u pružanju otpora vlasti koja im je bila nametnuta odlukama i pregovorima međunarodnih sila. Radom se otvara tema koju je potrebno detaljnije istražiti i valorizirati.

2. Područje Liburnije nakon Prvoga svjetskog rata

Pred sam kraj Prvoga svjetskog rata liburnijsko je područje prolazilo mnogobrojne i sveobuhvatne društveno-političke promjene. Do kraja 19. stoljeća u kotaru Volosko nalazile su se općine Kastav, Volosko, Veprinac i Lovran (Strčić 2007/2008: 74).

Krajem listopada i početkom studenoga 1918. godine, uz Kotarsko poglavarstvo Volosko, djelovao je i Kotarski odbor SHS-a Volosko. Talijanska vojna okupacija uslijedila je 4. studenoga u Opatiji te 11. studenoga 1918. u Voloskomu. Na području Istarske markgrofovije uspostavljeno je Vrhovno vojno zapovjedništvo za Julijsku Veneciju u Trstu. Odmah je uveden talijanski kao službeni jezik, ali Andrija Stanger ostaje općinski glavar do kraja 1918. godine. Općina mijenja naziv u *Comune di Volosca – Abbazia*, odnosno *Municipio di Volosca – Abbazia*. Vlast nadređena općini do kraja 1922. godine bilo je Kotarsko povjereništvo Volosko (*Commissariato distrettuale di Volosca*). U vrijeme talijanske vojne okupacije kao tijelo civilne uprave osnovano je Kraljevsko građansko povjerenstvo za Istru (*Regio Commissariato Civile per l'Istria*) koje je djelovalo do siječnja 1922. godine. Kao nadređen navedenom povjerenstvu djelovao je Kraljevski gubernij za Julijsku Veneciju³ (*Regio Governatorato della Venezia Giulia*) na čelu s guvernerom, koji je 1919. godine postao Kraljevsko generalno građansko povjerenstvo za Julijsku Veneciju (*Regio Commissariato generale civile per la Venezia Giulia*) na čelu s generalnim građanskim povjerenikom (usp. Dukovski 1998: 24, Korlević 1954: 20, Kkota 1998: 8–9, Rudolf 2013: 10, Zakošek 2006: 11–15).

U razdoblju talijanske okupacije 1918. – 1920. građanske oblasti ostaju nominalno nedirnutе, no talijanska vlast nije imala povjerenja u postojeću općinsku upravu, tako da su općinski dužnosnici bili prisiljeni dati ostavke (Inventar 1981: XXV).

Dana 12. studenoga 1920. ratificiran je Rapalski ugovor⁴ kojim je gotovo cijelo područje nekadašnje Istarske markgrofovije (osim otoka Krka i dijela općine Kastav) anektirano Kraljevini Italiji, a u Rimu je još u siječnju 1919. bio

³ Priključeni teritoriji (odnosno nekadašnje Austrijsko primorje) dobili su novi naziv Julijska Venecija (talijanski naziv *Venezia Giulia*, slovenski i hrvatski naziv *Julijska krajina*), s Trstom kao upravnim i administrativnim središtem (Mikša i Zorn 2018: 606).

⁴ Ugovorom su određene državne granice između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te Kraljevine Italije. Kraljevina SHS dobila je Dalmaciju, ali izgubila je Zadar i otok Lastovo, Istru te otoke Cres i Lošinj (Krk i Kastav ostali su u okviru njezinih državnih granica), Gorišku, Trst s okolicom i dio Kranjske. Navedena izgubljena područja pripala su Italiji. Ugovorom je Rijeka postala zasebna država (usp. Mikša i Zorn 2018: 606, Milanović 2021: 61).

osnovan Centralni ured za nove pokrajine (*Ufficio centrale per le nuove province del Regno*). Nešto kasnije osnovan je Pokrajinski izvanredni odbor za Istru (*Giunta provinciale straordinaria*) s ciljem usklađivanja administracije u Istri s talijanskim zakonodavstvom, a djelovao je do siječnja 1922. godine (Krota 1998: 8–9). Kotar Volosko – Opatija obuhvaćao je općine Veprinac, Podgrad, Jelšane, Lovran, Materiju, Matulje, Mošćenice i Volosko – Opatiju (Scabar 2023: 352).

Talijanska okupacijska vlast započela je proces talijanizacije u vrijeme dok se službeno nisu odredile granice, a kao pripremu za olakšan ulazak područja u talijanske granice. Osim talijanskih nacionalista, važnu su ulogu u procesu talijanizacije imali i lokalni političari koji su podržavali talijansku vlast i iskazivali talijansku nacionalnost, a koji su u vrijeme austrijske vlasti bili dio lokalne uprave (Jeličić 2022: 445).

Stoga su se uvodile mjere pojačanoga nadzora nad eventualnim prototalijanskim aktivnostima i, prema stajalištu vlasti, sumnjivim pojedincima među domaćim stanovništvom. To je rezultiralo nesigurnom situacijom koja je potaknula iseljavanje dijela hrvatskoga i slovenskog stanovništva s liburnijskoga područja (Strčić 2007/2008: 82).

Stanovništvo liburnijskoga područja bilo je višenacionalno i višejezično, s većinskim hrvatskim stanovništvom. U Istarskoj markgrofoviji u razdoblju između 1880. i 1910. ističu se tri glavne etničke skupine koje naseljavaju pokrajinu: Talijani, Hrvati i Slovenci. Broj stanovnika u svim etničkim skupinama bio je u porastu u tome razdoblju, s time da je najmanji porast broja stanovnika zabilježen kod Talijana, a najveći među hrvatskim stanovništvom (tu se navodi pojam Srbohrvati). Prema popisu stanovništva iz 1910. godine, u kojemu je stanovništvo razvrstano prema govornome jeziku, na području Istarske markgrofovije živjelo je ukupno 404 309 stanovnika, od čega je najviše bilo govornika hrvatskoga (u popisu je navedeno srbohrvatskog) jezika, ukupno 168 116, zatim talijanskoga (147 416), slovenskoga (55 365), njemačkoga (13 279), ostalih (2998) i stranaca (17 135). Na području kotara Volosko – Opatija živjelo je ukupno 54 500 stanovnika. Vidljivo je da je govornika srpsko-hrvatskoga jezika bilo ukupno 30 478, slovenskoga 17 365, njemačkoga 2406, talijanskoga 954, ostalih 229 i neopredijeljenih 3118. Unutar kotara, u općini Lovran, zabilježeno je najviše govornika slovenskoga jezika, ukupno 2334, zatim talijanskoga (595), hrvatskoga (489), njemačkoga (376), ostalih (31) te stranaca (366) (*Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder, VII. Österreichisch-Illyrisches Küstenland*, 1918: 59, Scabar 2019: 311). Podaci pokazuju da je među stanovništvom liburnijskoga područja bilo najmanje govornika talijanskoga jezika. Ovdje je važno ponovno naglasiti da je u tome popisu stanovništva iz 1910. godine riječ o razvrstavanju stanovništva na temelju jezika, koji ne mora nužno odražavati i nacionalni identitet ispitanika.⁵

⁵ Više o složenosti pitanja jezičnih, etničkih i političkih kategorija v. u Simon 2020.

Prema izvješću poglavara Kotarskoga poglavarstva Volosko talijanskih je stanovnika najviše bilo u Lovranu i Voloskomu, a ostalo je stanovništvo bilo ponajviše hrvatsko. Početkom Prvoga svjetskog rata dio talijanskih stanovnika iselio se iz Lovrana, a oni koji su ostali nisu bili politički aktivni u tome razdoblju (Zakošek 2010: 42).

Talijani su na tim prostorima 1884. godine osnovali društvo *Società politica istriana* s ciljem izdavanja talijanskih novina i knjiga. Postojala su i društva *Pro Patria* i *Lega Nazionale* sa svrhom njegovanja i zaštite talijanske kulture (Darovec 1996: 68). Godine 1876. u Voloskome je osnovan talijanski čitateljski klub *Gabinetto di Lettura*, a 1902. i biciklistički klub *Club Ciclistico Voloscano*, u kojemu su dio članova bili mladi iredentisti (usp. Constantino 1936: 12–13, Jeličić 2022: 430). Prije Prvoga svjetskog rata postojale su samo dvije škole na talijanskome jeziku (Jeličić 2020: 114).

Većinsko hrvatsko stanovništvo polovicom 19. stoljeća ojačalo je svoju nacionalnu svijest te su Volosko i Opatija bili važna središta očuvanja hrvatske kulture. Najvažnija ustanova za održavanje hrvatskih kulturnih i društvenih aktivnosti bila je čitaonica *Zora* čiji je glavni voditelj bio književnik Viktor Car Emin. Postojalo je više sekcija: knjižnica, pjevačko društvo *Lovor*, dramska sekcija, tamburaška sekcija i srednjoškolsko društvo *Ljudevit Gaj*. Godine 1892. osnovana je i opatijska gospodarska zadruga (usp. Cetnarowicz 2014: 167, Mandić 1978: 23–24). Radi promicanja očuvanja hrvatske kulture i identiteta te rada na njima *Zora* je bila pod posebnim nadzorom talijanske vlasti.⁶

Ranije spomenuti talijanski biciklistički klub u siječnju 1919. godine mijenja svoje ime i postaje *Circolo 3 Novembre*. Iako je kao cilj društva isticano promicanje obrazovanja te organizacija različitih konferencija i događaja, ono je imalo i ulogu u razvoju i jačanju iredentističkih težnji. Stoga je njegovo djelovanje podržavala i financirala talijanska vojna vlast jer je imalo važnu ulogu u ostvarenju procesa talijanizacije.⁷

Talijani su veći politički utjecaj imali u općinama Lovran i Mošćenice. Od talijanskih organizacija u Lovranu je djelovala sekcija Društva *Dante Alighieri* s ciljem promicanja i širenja talijanske kulture i interesa. U Opatiji je u lipnju 1919. osnovana sekcija Društva *Dante Alighieri* (Jeličić 2022: 430–435).

Iako su prilikom preuzimanja vlasti Talijani jamčili poštivanje prava na uporabu vlastitoga jezika i očuvanje kulture pripadnika slavenskih i drugih manjina, to se nije provodilo (Mezulić 1946: 5). U Julijskoj Veneciji fašističke su

⁶ Da bi se očuvali od progona vlasti, članovi društva *Zora* 1921. godine osnovali su Žensko demokratsko udruženje. Ono je preuzelo aktivnosti *Zore*, ali kao glavne aktivnosti društva navodili su se tečajevi domaćinstva, jezični i glazbeni tečajevi, dobrotvorne akcije i ostalo (Muzur 1997: 57).

⁷ Društvu je rastao broj članova pa je sredinom 1919. godine imalo 170 članova. Njegov je predsjednik bio Noè Percich, potpredsjednik Ettore Costantini, a općinski liječnik Pietro Coporcich bio je član izvršnoga odbora, s time da je kasnije bio i predsjednik kluba (Jeličić 2022: 433–435).

skupine terorizirale Hrvate i Slovence te uništavale prostore njihovih kulturnih i političkih društava i novina. Na popisima sumnjivih pojedinaca koji su bili pod kontrolom nalazili su se Hrvati i Slovenci, ali i talijanski socijalisti i komunisti. Teror su provodile fašističke vojne grupacije, skvadristi, a talijanska vlast blagonaklono je gledala na njihove akcije (Paronić 2015: 128).

Već u proljeće 1919. godine osnivaju se prve profašističke udruge na području južne i zapadne Istre, čiji su članovi bili i mnogi Hrvati jer su se procesi nacionalne asimilacije odvijali i prije same okupacije (Dukovski 1992/1993: 118). U svibnju iste godine okupila se grupa skvadrista s idejom stvaranja fašističke organizacije koja se zalagala za talijanske interese te je osnovan *fascio* u Lovranu (usp. Costantino 1936: 66, Jeličić 2022: 439), a 1920. godine i u Voloskome – Opatiji (Costantino 1936: 25).

U članku novina *Pučki prijatelj* iz veljače 1921. godine navedeno je da su svi natpisi na zgradama, trgovinama, obrtima te općinski javni oglasi morali biti na talijanskome jeziku. Hrvatski se jezik koristio samo ako je bio na drugome mjestu ili se uopće nije upotrebljavao (*Pučki prijatelj*, 10. veljače 1921.).

Parlamentarni izbori održali su se u svibnju 1921. godine, prije novoga popisa stanovništva Italije koji je proveden u prosincu 1921. godine. Iako vrijeme nastajanja navedenoga popisa stanovništva ne ulazi u razdoblje koje ovaj rad obuhvaća, vrijedno je spomenuti podatke o stanovništvu za kotar Volosko – Opatija krajem 1921. godine. U tome novom popisu stanovništvo je kategorizirano prema govornome jeziku. U kotaru Volosko – Opatija živjelo je najviše govornika hrvatskoga (u popisu se navodi srpsko-hrvatskog) jezika, točnije, 16 946, zatim slovenskoga (13 134), a govornika talijanskoga jezika bilo je 7985 (Scabar 2023: 354).

3. Političke okolnosti u Italiji prije održavanja izbora

Izbori za talijanski parlament odvijali su se u vrlo složenoj i nepovoljnoj društvenoj i političkoj situaciji koja je bila specifična za cijelu ondašnju Europu. Potreba za korjenitim promjenama i izlazom iz kriznoga razdoblja dodatno je naglašavala važnost rezultata na izborima 1921. godine.

Tadašnja talijanska vlast na čelu s premijerom Giolittijem nije mogla riješiti složenu situaciju i njegovi su liberali gubili pristaše. Inflacija i nezaposlenost rasli su, a lira je gubila vrijednost na međunarodnim tržištima. Stanovništvo je bilo ogorčeno zbog siromaštva. Socijalizam je bio sve popularniji u gradovima i među seljacima (Bosworth 2005: 100–101). Uz nezadovoljstvo tijekom konferencije u Versaillesu, u rujnu 1919. godine izbila je kriza nakon D'Annunzijeva zauzimanja Rijeke (Bosworth 1996: 33). Istovremeno, Italija je prolazila kroz razdoblje poznato kao *Biennio Rosso* (Crvene dvije godine, 1919. – 1920.), obilježeno radničkim štrajkovima, okupacijama tvornica i strahom od komunističke revolucije. Jačanje socijalističkih pokreta izazvalo je reakciju nacionalista i pripadnika srednje klase. Godina 1919. obilježena je i stvaranjem fašističkoga

pokreta Benita Mussolinija. Osim mnogih kriza, Italija se morala nositi i s priključenjem novoosvojenih područja i provođenjem procesa talijanizacije.

Upravo u tome kontekstu održani su prvi talijanski parlamentarni izbori 1921. godine.

4. Parlamentarni izbori 1921.

4.1. Izborni zakon

U rujnu 1920. godine izdana je Kraljeva uredba o općim parlamentarnim izborima (2. rujna 1919., br. 1495). U izbore predstavnika za parlament bili su uključeni i novopriopjeni teritoriji ili „nove pokrajine” (Dukovski 1998: 72).

Politički izborni zakon za nove pokrajine odobren je kraljevskim dekretom od 18. studenoga 1920. godine, br. 1655 (HR-DARI-19, kutija 70, „Jedinstveni tekst političkog izbornog zakona za nove pokrajine kraljevine odobren kr. Odredbom od 18. studenoga 1920., br. 1655” / „Regio Decreto 18 novembre 1920, no. 1655”; URL: <https://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.data-PubblicazioneGazzetta=1920-12-04&atto.codiceRedazionale=020U1655&tipo-Dettaglio=originario&qId=>).

Prema izbornome zakonu glasati su mogle muške osobe s navršenom 21 godinom prije 31. svibnja u godini u kojoj su se sastavljali i pregledavali izbornički imenici. Osobe su morale najmanje godinu dana imati prebivalište na području općine u kojoj su se provodili izbori. U novoosvojenim područjima izborno pravo imale su muške osobe rođene unutar novih granica Kraljevine, zatim osobe koje su na tome području imale prebivalište najmanje 20 godina, one koje su na tome području posjedovale nekretninu najmanje 10 godina te osobe koje su na navedenome području posjedovale trgovinu ili obrt upisan kod trgovačkoga suda itd. Sve osobe s izbornim pravom morale su biti uvrštene u izborničke imenike. Osobe koje na temelju navedenih kriterija nisu stekle izborno pravo imale su mogućnost prilaganja zamolbe općinskomu načelniku, naslovljene na generalnoga civilnog povjerenika, a radi dodjeljivanja državljanstva i odricanja prava u drugoj državi. Prvi članak novoga zakona zasnivao se na odlukama mirovnoga ugovora sklopljenoga u Saint-Germainu među savezničkim državama i Njemačkom Austrijom, posebno člancima 78. i 80. toga mirovnog ugovora. Sve osobe koje su na određenim područjima imale austrijsko državljanstvo u vrijeme Monarhije dobile su državljanstvo one države koja je imala vrhovnu vlast, u ovome slučaju Italije (HR-DARI-19, kutija 70, „Jedinstveni tekst političkog izbornog zakona za nove pokrajine kraljevine odobren kr. Odredbom od 18. studenoga 1920., br. 1655”; *Pučki prijatelj*, 20. siječnja 1921.).

U jednome dokumentu od 18. ožujka 1921. godine upisano je preko 140 osoba koje su dobile odobrenje civilnoga povjerenika za stjecanje izbornoga prava i bile uvedene u izborničke imenike. Navedene osobe živjele su na području Voloskoga i Opatije, a prednjače inozemna imena porijeklom iz srednje Europe

(HR-DARI-19, kutija 70, *Rezultati političkih izbora iz 1921.*, dokument od 18. ožujka 1921.).

Kraljevskom uredbom naloženo je sastavljanje izbornih imenika na području svih općina. U to vrijeme općine još nisu imale redovito općinsko zastupstvo i načelnika pa se u hrvatskome tisku stanovništvo pozivalo na oprez i provjeru točnosti podataka u izbornim imenicima, a da bi se spriječilo manipuliranje podacima (*Pučki prijatelj*, 20. siječnja 1921.). Izborničke imenike morali su sastaviti općinski načelnici, najkasnije do 14. veljače 1921. godine. Prema čl. 14 općina je bila podijeljena na izborne srezove, od kojih nijedan nije smio imati više od 800, a manje od 100 izbornika. Načelnik je morao odrediti birališta za pojedine izborne srezove. Za svaki izborni srez imenovano je izborno povjerenstvo (izborna komisija). Za zastupnika je mogao biti izabran talijanski državljanin s navršениh 30 godina života, što je uključivalo i osobe koje su talijansko državljanstvo stekle na temelju mirovnoga ugovora iz Saint-Germaina. Zakon je jasno osuđivao svaki pokušaj nasilja ili ometanja izbora te se prema čl. 91 za nasilno ometanje izbora propisivala kazna od tri mjeseca do tri godine zatvora i globa od 500 do 5000 lira. Jednaka kazna bila je predviđena za krivotvorenje liste kandidata ili drugih izbornih spisa. Isto tako, zakon je propisivao kaznu za nedozvoljen ulazak na biralište, posebno ako je osoba naoružana ili ako pravi nered tijekom izbora (HR-DARI-19, kutija 70, *Rezultati političkih izbora iz 1921.*, „Jedinstveni tekst političkog izbornog zakona za nove pokrajine kraljevine odobren kr. Odredbom od 18. studenoga 1920., br. 1655”; *Pučki prijatelj*, 27. siječnja 1921., 2. veljače 1921., 17. veljače 1921.).

Hrvatsko stanovništvo bilo je slabo upućeno u izbornu pravu i izbore općenito: „Osim toga ne znamo danas niti najmanje, kako će biti podjeljene ove naše zemlje na izborna okružja, dali će tvoriti sve skupa samo jedno okružje ili će ih biti više. Sve to se tekar pripravlja u Rimu, dakako bez nas, preko nas, i pripremiti će se sigurno tako, da će nama biti štete a nikada koristi” (*Pučki prijatelj*, 13. siječnja 1921.). U članku hrvatskih novina autor primjećuje da je zadan prekratak rok za molbu kojom se traži talijansko državljanstvo i predviđa da će tako mnoge osobe ostati bez izbornoga prava te to smatra nezakonitim (*Pučki prijatelj*, 27. siječnja 1921.).

Julijska Venecija bila je podijeljena na tri izborna okružja: grad Trst s okolicom, koji je birao četiri zastupnika, zatim Istru sa šest zastupnika te bivšu Gorišku – Gradišku s kranjskim i koruškim područjem koje se nalazilo u Italiji s pet zastupnika. Političke stranke predlagale su svoje zastupnike. Svaka stranka, odnosno lista imala je svoj znak (*Pučki prijatelj*, 21. travnja 1921.).

Istra je bila podijeljena na šest izbornih okruga koji su se podudarali s teritorijem političkih kotara – porečki, koparski, lošinjski, pazinski, puljski i volosko-opatjski (Paronić 2015: 129). Izborna okružja bila su podijeljena u izborne srezove, odnosno sekcije koje su imale svoje sresko biralište. Početak izbora određen je za 15. svibnja u 7 sati, a završetak istoga dana u 17 sati (*Pučki prijatelj*, 21. travnja 1921.). Istarsko izbornu okružje bilo je podijeljeno na 145 izbornih

srezova ili birališta. U političkome kotaru Volosko bilo je osam općina s ukupno 19 izbornih sekcija: općina Veprinac: 127. Veprinac; općina Podgrad: 128. Podgrad, 129. Hrušica, 130. Vele Mune; općina Kastav: 131. Perenići, 132. Breza, 133. Klana, 134. Jušići, 135. Veli Brgud; općina Jelšane: 136. Jelšane, 137. Nova Kračina; općina Lovran: 138. Lovran, 139. Lovran; općina Materija: 140. Materija, 141. Vodice, 142. Tatre; općina Mošćenice: 143. Mošćenice, 144. Mošćenice; općina Volosko – Opatija: 145. Volosko (*Pučki prijatelj*, 25. travnja 1921.).

Prema arhivskome dokumentu koji sadržava popis birača političkoga kotara Volosko ondje su bila ukupno 10 873 birača. Po općinama je ukupno bilo 2237 birača u Podgradu, 1269 u Jelšanama, 1524 u Materiji, 794 u Lovranu, 600 u Veprincu, 2889 u Kastvu, 1066 u Mošćenicama i 494 u Voloskome – Opatiji. Ukupno je bilo 11 osoba suspendiranih od glasanja (HR-DARI-19, kutija 70, *Rezultati političkih izbora iz 1921.*, „Elenco delle sezioni elettorali del distretto politico di Volosca”, 28. 2. 1921.).

4.2. Glavne političke opcije u Istri i Liburniji

Uoči parlamentarnih izbora Istra je bila politički aktivna jer je postojalo više različitih političkih grupacija i programa. Dio političkih grupacija bio je aktivan i u predratnome razdoblju, a nakon rata osnivaju se i nove političke stranke.

U vrijeme parlamentarnih izbora u Istri aktivne su Istarska demokratska stranka (*Partito Democratico Istriano*), Socijal-reformistička stranka Italije – organizacija za Istru (*Partito Social-reformista Italiano*), Talijanska republikanska stranka (*Partito Repubblicano Italiano*), Talijanska pučka stranka (*Partito Popolare Italiano*), Talijanski borbeni savez (*Fascio Italiano di combattimento*) te Hrvatsko-slovenska narodna stranka (Jugoslavenska narodna stranka), odnosno Političko društvo „Edinost” koje je objedinjavalo sve hrvatske i slovenske nacionalne političke snage. Dvije stranke sa socijalističkim, odnosno komunističkim programima bile su Socijalistička stranka Italije (*Partito socialista d'Italia*) i Komunistička stranka Italije (*Partito comunista d'Italia*). Kršćansko-socijalna stranka u Istri nastavila je svoje djelovanje kroz Talijansku pučku stranku (*Partito Popolare Italiano*).

Od ranije navedenih stranaka na istarskome su području djelovale tri glavne političke opcije: politički lijevo orijentirane grupe, nacionalističke talijanske te hrvatsko-slovenske političke grupe.

Kada je riječ o lijevo orijentiranim strankama, Socijalistička stranka Italije bila je najmasovnija politička stranka u Italiji. U siječnju 1921. godine iz stranke su istupili komunisti te su osnovali Komunističku stranku Italije. Novoj stranci priklonili su se i Hrvati i Slovenci iz Julijske Venecije, a središta njihova djelovanja bili su Kopar s Izolom, Pula s Vodnjanom, Pazinom, Labinom, Rovinjem i Umagom te Opatija.

Hrvati i Slovenci politički su bili aktivni u okviru Hrvatsko-slovenske narodne stranke još od 1884. godine. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata predstavnici

stranke Vjekoslav Spinčić i Matko Laginja djelovali su u Bečkome parlamentu, a isticali su ideju ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Stranka je sudjelovala na potpisivanju Svibanjske deklaracije 1917. godine, podržavala je rad Jugoslavenskoga odbora u Londonu te imala važnu ulogu u mjesnim odborima Narodnoga vijeća SHS-a u Istri (Dukovski 1998: 26–37). Završetkom Prvoga svjetskog rata Istru su napustili istaknuti članovi stranke, ranije spomenuti Laginja i Spinčić te Dinko Trinajstić, što je utjecalo na snagu hrvatskoga političkog djelovanja. Političku aktivnost preuzeli su mlađi i neiskusniji političari, što je dovelo do približavanja Hrvata slovenskomu političkom društvu „Edinost”⁸ koje je doskora postalo glavno političko okupljalište Hrvata i Slovenaca (Milanović 2021: 94). Na skupštini društva „Edinost” početkom kolovoza 1919. godine provedeno je ujedinjenje svih hrvatskih i slovenskih političkih grupa na okupiranome području (Paronić 2015: 126). U tome su društvu djelovali predstavnici iz Istre, Tršćanske i Goriško-gradiške regije, a postojala su dva odbora, jedan za Istru, a drugi za Goricu (Dukovski 1998: 28).

HSNS-u nedostajala je stranačka organiziranost, no imali su mnogo pristaša. Za djelovanje stranke bili su odgovorni malobrojni aktivisti koji su nastojali doprijeti do što većega broja birača. Stranka je bila podijeljena na dvije struje, liberalnu i klerikalnu, a svaka je izdavala svoje novine. Klerikalci su tiskali novine *Pučki prijatelj*, a liberali novine *Stara naša sloga*. Konkurenti su im bili talijanski socijalisti i komunisti jer su uz njih pristali mnogobrojni radnici i seljaci. Na parlamentarnim izborima prvi je put za stranku korišten naziv Jugoslavenska narodna stranka (JNS).⁹

Budući da je Istra imala većinsko hrvatsko stanovništvo, uoči izbora za talijanski parlament pojavio se strah od pobjede Hrvatsko-slovenske narodne stranke jer je ona, s obzirom na broj birača, mogla osvojiti većinu zastupničkih mjesta u parlamentu koja su pripadala Istri. Da bi osigurale veću potporu na izborima, talijanske su se stranke udružile u Istarski nacionalni blok (*Blocco Nazionale Istriano*) po uzoru na slične blokove osnivane u Italiji. Ime *Blocco Nazionale* nastalo je 1919. godine, a označavalo je ujedinjenje talijanskih nacionalističkih političkih grupa radi ostvarenja zajedničkoga cilja i osiguravanja velikoga broja pristaša (Dukovski 1998: 70). U Istarskome su bloku djelovale tri političke opcije: socijal-reformisti (*Partito riformista Italiano*), nacional-demokrati (*Partito democratico Istriano*) i fašisti (*Fascio di Combattimento*) (Dukovski 1998: 71). Fašisti¹⁰

⁸ Političko društvo utemeljeno 1874. godine u Sv. Ivanu u Trstu. Društvo su podržavale tršćanske slovenske organizacije, ustanove i društva. Više o Društvu v. u Pahor 2005.

⁹ Više o Hrvatsko-slovenskoj narodnoj stranci v. u Dukovski 2005b. U člancima lista *Pučki prijatelj* osim naziva Jugoslavenska narodna stranka koristi se i naziv Jugoslovenska narodna stranka.

¹⁰ U vrlo kratkome vremenu, od osnivačke skupštine prvoga *Fascija di Combattimento* u Milanu u proljeće 1919. do 1921. godine, fašistički je pokret imao više od 300 000 članova i 2000 sekcija. Najveći politički neprijatelji bili su im socijalisti i narodnjaci, a vojska je podržavala njihove nasilne akcije prema neistomišljenicima (Paronić 2015: 126).

su bili najaktivniji članovi. Sekcija za Istru Republikanske stranke Italije ostala je izvan Bloka zbog neslaganja s fašističkim pokretom (Dukovski 1998: 35).

4.3. *Političke i propagandne aktivnosti uoči parlamentarnih izbora*

Odmah nakon raspisivanja izbora političke su stranke započele sa svojim predizbornim propagandnim aktivnostima.

Hrvatima je bilo teško provoditi predizbornu kampanju u okolnostima u kojima je njihovo političko aktiviranje bilo nepoželjno. Budući da je bilo opasno održavati skupštine, okupljanja su bila tajna ili su se informacije prenosile do manjega broja ljudi pa potom dalje. Propagandna aktivnost vršila se i hrvatskim novinama, no to nije bilo dovoljno jer nisu svi imali jednak pristup tisku, a i novine su izlazile jednom tjednom. Svećenik Božo Milanović¹¹ opisuje jedan detalj predizbornih aktivnosti: „Prije izbora bilo je potrebno raznijeti iz Trsta u razne krajeve i razdijeliti među izbornicima desetke tisuća glasovnica. Sav je taj, zakonom dopušten, posao morao biti obavljen tajno zbog fašističkog nasilja. Mnogo su glasovnica odnijele iz Trsta žene u košaricama ispod voća ili povrća. Osim toga izborni je zakon dopuštao da svaka stranka imenuje u pokrajini, u kojoj je kandidirala, po dva povjerenika za svako biralište. Ti su povjerenici pazili na korist svoje stranke te su u njezino ime na koncu biranja potpisali zapisnik o izborima, provedenim na tom biralištu. I taj je posao bio obavljen premda je za neka birališta bilo teško naći povjerenike zbog predviđenih nasilja. Što su se više izbori približavali, to su i fašistička nasilja bivala češća i veća” (Milanović 2021: 96).

U tisku se glasače poticalo na izlazak na izbore, uz pozivanje na ispunjavanje svete dužnosti te obranu vlastitoga naroda i identiteta. Među hrvatskim i slovenskim stanovništvom naglašavala se važnost podržavanja domaćih predstavnika jer pobjeda nije uključivala samo postojanje vlastitoga predstavnika u rimskome parlamentu, već i očuvanje hrvatskoga identiteta. Važnost izbora može se iščitati iz sljedećih redaka: „Svatko je shvaćao veliku, ‘plebiscitnu’ važnost tih naših prvih izbora pod Italijom. Zato i nije bilo u našem narodu u Istri nikada prije toliko odlučne i složne volje za glasanje koliko tada. Hrvati i Slovenci, podvrgnuti Italiji protiv svoje volje, htjeli su, kao što je već spomenuto, i pred svijetom

¹¹ Božo Milanović (Kringa, 10. listopada 1890. – Pazin, 28. prosinca 1980.) bio je svećenik, tajnik i predsjednik Akademskoga katoličkog društva *Dobrila*. U vrijeme Prvoga svjetskog rata kratko je vrijeme bio politički zatvorenik. Nakon rata postao je župnik u rodnoj Kringi, gdje su njegove aktivnosti bile pod policijskom kontrolom te je doživio nekoliko fizičkih napada. Radi zaštite biskup ga je 1922. godine premjestio u Trst na dužnost kapelana. Bavio se političkom i izdavačkom djelatnošću, bio je predsjednik Istarskoga pododbora Političkoga društva „Edinost” i pokušavao je održavati nacionalnu svijest istarskih Hrvata i Slovenaca. Izdavao je časopis *Pučki prijatelj*, kalendar *Istranin*, od 1925. *Istarsku Danicu*, priređivao je molitvenike, katekizme, vjersku i poučnu literaturu i drugo. U međuratnome je razdoblju pokrenuo Društvo sv. Mohora za Istru. Nakon Drugoga svjetskog rata sudjelovao je u radu Pariške mirovne konferencije. Godine 1946. vratio se u Istru, u Pazin, i postao ravnatelj sjemenišne gimnazije, a vodio je i Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu. Primio je više državnih odličja te počasni naslov premeta Njegove Svetosti. Više v. u „Božo Milanović” 2005.

i pred talijanskim narodom pokazati da se osjećaju vezani uz svoje krajeve, svoj jezik, na svojem, kao poseban narod koji neće živjeti kao takav. Htjeli su također putem svojih zastupnika izražavati svoju volju i svoje potrebe. Njihova odlučnost da pođu složno glasovati za svoje kandidate nije proizišla ni iz kakvog stranačkog oduševljenja nego iz nagona da se kao narod udruže. Izborna je borba Hrvata i Slovenaca bila borba za narodni opstanak” (Milanović 2021: 110).

Hrvati i Slovenci za svoj su simbol izabrali trolistu lipovu grančicu s cvijećem jer je lipa u slavenskoj mitologiji bila sveto stablo: „Odabrali smo tebe, lipova grančice naša, jer hoćemo da ušćevamo veru besmrtnome stablu – lipi našoj presvetoj... Koren mu je duboko u zemlji: nema oluje tako jake, da ga išćupa; niti bure tako silne, da obori prastaro drvo, našu lipu slovensku. Ni krošnju da joj isprelama mirisnu, u kojoj i danas počiva svesilni, božanski duh praotaca naših” (*Pučki prijatelj*, 26. travnja 1921.).

U talijanskim novinama *La Vedetta d'Italia* naglašavalo se da nije riječ o običnim izborima već o načinu iskazivanja privrženosti Italiji stanovništva s prostora Julijske Venecije. Navedeno je da je neupitan talijanski karakter tih krajeva te da Talijani iz Goriške, Trsta i Istre moraju to i pokazati na parlamentarnim izborima (*La Vedetta d'Italia*, 3. svibnja 1921.). Za slavenske je socijaliste istaknuto da se ne bore samo za socijalna pitanja, već i za ona nacionalna, a glavni im je cilj bio dovesti u pitanje talijanski karakter novoosvojenih područja (*La Vedetta d'Italia*, 7. svibnja 1921.). To je bila dodatna opasnost za talijanski Blok.

Kada je riječ o hrvatskim i slovenskim propagandnim aktivnostima, u istoime je listu istaknuto da su one opasne i da se to ne može zanemariti. Nadalje, naglašava se da Slaveni iz Istre brane svoj identitet i običaje, ali da trebaju znati da Italija nije neprijatelj i da može biti majka svim narodima. U tekstu je navedeno i da slavenski seljak nije neprijatelj nego je pogrešno vođen i da uz pravi pristup može biti vjeran Italiji (*La Vedetta d'Italia*, 12. svibnja 1921.).

Fašisti su održavali svoje skupove po Istri i Liburniji, a za privlačenje pristasa u pojedinim mjestima bili su zaduženi fašisti koji su bili iz tih krajeva ili pak u njima poznati. U Voloskome je također bio organiziran predizborni fašistički skup. Tu je aktivan bio Giovanni Mrach¹², a fašistički predstavnik volosko-opatijškoga političkoga kotara bio je veterinar Giovanni Corrado (Dukovski 1998: 76).

¹² Ivan Mrak (Giovanni Mrach, kasnije je promijenio prezime u Maracchi) bio je potalijančeni Hrvat rođen 1891. godine u Pazinu u siromašnjoj građanskoj obitelji. Primao je stipendiju za siromašne studente i završio studij književnosti u Beču. Bio je nastavnik, a u ratu je služio u talijanskoj vojsci. Nakon rata živio je u Rijeci, bio uz D'Annunzija te je jedan od osnivača riječkoga *fascija* i njegov predsjednik. Kasnije se vratio u rodnu Istru i osnivao fašističke organizacije. U ime BNI-ja (Nacionalnoga bloka) i istarskoga fašističkog pokreta bio je zadužen za pazinski politički kotar i kotar Volosko – Opatija. Godine 1924. postao je fašistički zastupnik u parlamentu, a 1926. godine federalni sekretar PNF-a za Istru. Kasnije je bio provincijski povjerenik za Dopolavoro. Upravljaio je autokratski te je njegov način uprave prozvan *maracchianismo* (Dukovski 1998: 65–66). Od 1924. godine bio je glavni direktor lista *Corriere Istriano*. List je s vremenom postao glavni propagandni organ fašističke stranke u Istri. Mrach je pisao tekstove u listu te u njima veličao i branio fašističku politiku i Mussolinija. Više o tome listu v. u Dukovski 2005a.

U talijanskim novinama zabilježeno je održavanje sastanka lokalnoga odbora Bloka u Voloskome nekoliko dana prije održavanja samih izbora. Predsjednik mjesnoga odbora Bloka bio je dr. Noè Percich (kasnije je postao gradonačelnik Voloskoga – Opatije) koji je sazvaio sastanak članova Bloka iz cijele Liburnije u prostoru društva *Circolo 3 Novembre*. Raspravljalo se o raznim prijedlozima te oblicima provođenja izborne kampanje.

Posebna je pažnja bila posvećena propagandnim aktivnostima u udaljenijim krajevima i selima smještenima podno Učke. Budući da su takva mjesta bila priklonjena hrvatskim predstavnicima na izborima, trebalo je pomno odabrati način pridobivanja pristaša među domaćim stanovništvom. To se činilo dijeljenjem letaka, angažiranjem uglednih osoba u pojedinim mjestima te mladih ljudi iz tih mjesta koji će među svojim suseljanima širiti propagandu, a sve s ciljem pružanja osjećaja sigurnosti i povjerenja u talijanske političare i program Bloka (*L’Azione*, 10. svibnja 1921.).

Kandidati JNS-a za Istru bili su odvjetnik dr. Josip Wilfan iz Trsta, odvjetnik dr. Ulikse Stanger iz Voloskoga, radnik Ivan Stari iz Pule, odvjetnik dr. Stojan Brajša iz Gorice, posjednik Fran Flego iz Buzeta i seljak Tomo Herak iz Vrsara.¹³

Kandidati Nacionalnoga bloka za Istru bili su Luigi Albanese (fašist), Luigi Bilucaglia (fašist), dr. Antonio De Berti (reformist), Giovanni Mrach (fašist), dr. Giovanni Pesante (demokrat) i Antonio Pogatschnig (demokrat) (*L’Azione*, 30. travnja 1921.).

4.4. Fašističko nasilje uoči izbora

Zbog velikoga broja slavenskih birača i podrške koju je dobivala Jugoslavenska narodna stranka imala je uvjete za pobjedu. Stoga su, da bi ostvarili svoju pobjedu na izborima, fašisti uz podršku policije zastrašivali domaće stanovništvo prije izbora i tijekom njih. Nezakonitosti su postojale već i prije provedbe samih izbora. Mnogi ljudi nisu mogli pristupiti biralištima jer su bili izostavljeni iz izbornih imenika, a nije im bio dopušten uvid u njih. Navodi se da je to posebno bio problem na području Liburnije (*Pučki prijatelj*, 19. svibnja 1921.).

Radi izmjene jezika u crkvenoj praksi provodilo se nasilje nad svećenicima u Lovranu te u ostalim mjestima na liburnijskome području (Medved 2022: 51). Svećenik Božo Milanović zapisao je svoja svjedočanstva: „Tada su se već bili približili znameniti svibanjski izbori, za nas prvi pod Italijom, 1921. godine. Dok smo se mi za njih spremali, nastojale su vlasti i fašisti naše pripreve pritiskom i nasiljem što više zapriječiti” (Milanović 2021: 91).

¹³ Kandidati Jugoslavenske narodne stranke za Gorišku bili su dr. Josip Wilfan, Virgilije Šček iz Trsta, odvjetnik dr. Karlo Podgornik iz Gorice, Josip Lavrenčić iz Postojne i Fran Poljanec iz Idrije te za Trst odvjetnik Edvard Slavik iz Trsta, Matko Josip Zlobec iz Marije Magdalene Dolnje, Ivan Kudjer iz Trsta i Hinko Pertot iz Trsta (*Pučki prijatelj*, 25. travnja 1921.).

U hrvatskim su novinama zabilježeni slučajevi napada fašista na domaće stanovništvo. U listu *Pučki prijatelj* donose se članci iz jugoslavenskih novina u kojima se spominju nasilne akcije nad hrvatskim i slovenskim stanovništvom uoči izbora i za vrijeme njih te kršenje izbornoga zakona (*Pučki prijatelj*, 16. lipnja 1921.). Iako se u izbornome zakonu jasno osuđivao svaki pokušaj nasilja ili ometanja izbora, vlasti su gledale blagonaklono na fašističke nasilne akcije nad domaćim stanovništvom.

Fašisti su provalili u Narodni dom i zapalili pučku knjižnicu (*Pučki prijatelj*, 21. travnja 1921.). Uoči Uskrsa 1921. godine skupina skvadrista napala je hrvatskoga odvjetnika Đuru Červara zbog njegovih protufašističkih aktivnosti. Fašisti su fizički napali odvjetnika, provalili u njegovu obiteljsku vilu i kockarnicu te uništili njegov ured u Voloskome. Napadači su nekoliko dana proveli u zatvoru u Trstu, ali su nakraju pušteni na slobodu. Červar se zbog stalnoga pritiska odselio na Sušak (Muzur 2004: 34–37, Muzur i Leiner 2013: 88–90) jer se više puta našao u nemilosti fašista: „U Liburniji groze se našim ljudima, da će za svakog krčkog Talijana, kojemu bi se dogodilo što sa strane Jugoslovena, ubiti nekoliko naših ljudi. Groze se osobito dr. Červaru, jer da je on dao zatvoriti talijanskog konzula na Krku i spaliti talijansku zastavu, premda to ni najmanje ne odgovara istini” (*Pučki prijatelj*, 12. svibnja 1921.).

Prema svjedočanstvima očevidaca nasilja je bilo i u drugim liburnijskim mjestima. Kastavski svećenik Ivan Dukić opisao je nasilje fašista nad stanovništvom u vrijeme svete mise 10. svibnja 1921. u crkvi u Mošćenicama: „Župnik Žiganto tako je sjedio na velikoj stolici u prezbiteriju i oko njega u koru pjevači, kad se začuje silna divljačka krika pred crkvom grupe naoružanih fašista nadošlih iz Lovrana. Bili su naoružani dugim batinama i revolverima. Vičući provalili su u crkvu, udarali oko sebe, mahali revolverima, razbili ćoku (luster), a sve uz divljačku kriku. Župnik Žiganto shvatio je o čemu se radi. Pobjegao je kroz stražnja vrata sakristije, spustio se stepenicama do stana tadašnje mežnarice, skinuo bogoslužno odijelo i dalje potrčao niz stepenice prema crkvi sv. Jelene na putu za Brseč. Tu se je u susjednoj kući sklonio. Bila je to rodna kuća nadbiskupa – nuncija dr. Josipa Uhača. Obaviješten da su mu fašisti oštetili pokućstvo, Žiganto se nije vratio u župni dvor, nego je otišao u Zvoneće, Sv. Matej i Kastav, gdje je umro kao župnik i dekan na dan kapitulacije talijanske vojske 1943.” (Medved 2022: 35).

5. Izborni rezultati

Kada je riječ o statističkim podacima o provedenim parlamentarnim izborima, postoje različiti izvori koji nude različite podatke. Poznato je da se statistika često znala iskrivljavati u korist jedne ili druge strane, što je i ovdje slučaj.

Paronić navodi izborne rezultate koji su zabilježeni u arhivskoj građi iz fonda *Prefektura Istre u Puli*. Prema tim podacima u Istri je bilo upisano 89 298 birača, od čega je glasanju pristupilo 53 807 (60,3 %). Pritom je bilo 52 366 vrijedećih glasačkih listića (97,32 %). Istarski nacionalni blok pobijedio je s 28 937 glasova,

Jugoslavenska narodna stranka osvojila je 11 185 glasova, komunisti 3729, socijalisti 3692, republikanci 2690, a Talijanska pučka stranka 2133 glasa (Paronić 2015: 132). U listu *Pučki prijatelj* navedeni su drugačiji statistički podaci: u izbornome okružju Istra od 86 845 upisanih birača glasovalo je 41 030 (47,2 %). Za Istarski nacionalni blok zabilježena su 28 944 glasa, Jugoslavenska narodna stranka osvojila je 9852 glasa, komunisti 3697, socijalisti 3631, republikanci 2636 te Talijanska pučka stranka 2123 glasa. U tome su listu zabilježeni podaci s manjim brojem glasova, osim što su glasovi koji se navode za Istarski nacionalni blok tu bili veći.

Nadalje, u istome se članku navodi da je u izbornoj jedinici Volosko – Opatija većinu osvojila Jugoslavenska narodna stranka s ukupno 5374 glasa, zatim Istarski nacionalni blok s 971 glasom te socijalisti s 59 glasova. Za Istru su izabrani jedan kandidat iz Jugoslavenske narodne stranke i 5 kandidata iz Istarskoga nacionalnog bloka: Luigi Bilucaglia (fašist), Antonio De Berti (reformist), Josip Wilfan (Jugoslavenska narodna stranka), Giovanni Mrach (fašist), Giovanni Pesante (demokrat) i Antonio Pogatschnig (demokrat). Budući da je dr. Wilfan izabran i u izbornome okružju Goriška, na njegovo je mjesto u Istri izabrana sljedeća osoba na listi, odnosno Ulikse Stanger (*Pučki prijatelj*, 19. svibnja 1921.). Za razliku od podataka u hrvatskome listu o izbornim rezultatima u Voloskome, gdje se navodi da je slavenska politička grupacija osvojila većinu glasova, civilni povjerenik tvrdi da je većinu glasova dobio Blok.

Jedan od izvještaja Civilnoga povjereništva političkoga okruga Volosko o rezultatima izbora odnosi se na biračko mjesto broj 138, odnosno Lovran. Navedeno je da je bilo ukupno 389 upisanih birača, a glasovanju ih je pristupilo 312. Pritom je Nacionalni blok osvojio 221 glas (glasovi su navedeni po kandidatima pa je tako kandidat Pogatschnig osvojio 202 preferencijalna glasa; slijede Mrach sa 176 glasova, Pesante s 43 glasa, Bilucaglia s 18 glasova i De Berti s jednim glasom), Jugoslavenska narodna stranka osvojila je ukupno 84 glasa (kandidat Wilfan osvojio je 83 preferencijalna glasa, kao i Stanger). Pritom je sedam glasačkih listića bilo poništeno. U potpisu je predsjednik biračkoga mjesta broj 138 Patronaggio Paolo (HR-DARI-19, kutija 70, *Rezultati političkih izbora iz 1921.*; dokument broj 1016/21, bez datuma). Uz taj dokument nalazi se i jedan dokument pisan olovkom s izbornim rezultatima za biračko mjesto broj 143, odnosno Mošćenice. Za Blok je navedeno 9 važećih glasova, a za JNS 57 glasova. Naveden je i broj preferencijalnih glasova za kandidate Bloka i JNS-a. Prema navedenim je podacima Mrach osvojio 79 glasova, Pogatschnig 17 glasova, Bilucaglia 13 glasova, Pesante 67 glasova te Albanese 1 glas. Stanger je osvojio 57 glasova, kao i Wilfan. U potpisu dokumenta stoji ime predsjednika biračkoga mjesta Massimiliana Descovicha (HR-DARI-19, kutija 70, *Rezultati političkih izbora iz 1921.*, „Sezione El. no. 143 di Moschienze” (dokument pisan olovkom), bez datuma). Sljedeći je dokument s podacima za biračko mjesto Volosko. Od 687 upisanih birača glasovanju ih je pristupilo 499. Najviše glasova osvojio je Blok, ukupno 358, zatim JNS 122 glasa te Komunistička stranka 15 glasova. Zabilježena su 4 nevažeća glasa. Kada je riječ o preferencijalnim glasovima, na listi Bloka najviše

ih je osvojio Bilucaglia (183), zatim Mrach (174), Pogatschnig (155), Pesante (154), De Berti (13) i Albanese (1). Na listi JNS-a Wilfan je osvojio 122 glasa, kao i Stanger. Na listi Komunističke stranke Passigli je osvojio 1 glas, a Fiorentini također 1 glas (HR-DARI-19, kutija 70, *Rezultati političkih izbora iz 1921.*, „All Illustrissimo Signore Viceprefetto Commissario Civile”, 16. 5. 1921.).

Zbog fašističkoga je nasilja Komunistička stranka također imala slabiji rezultat no što se činilo da će imati te je osvojila 3807 ili 7 % glasova, što je značilo da je bila treća stranka u Istri po broju glasača (Dukovski 1998: 38).

Činjenica je da je Jugoslavenska narodna stranka prema broju pristaša bila prva stranka u izbornome okružju Istra, no ipak nije uspjela odnijeti pobjedu na parlamentarnim izborima. Dukovski navodi dva glavna razloga zbog kojih je toj stranci izmaknula pobjeda. Prvi su razlog fašističko nasilje i zastrašivanje stanovništva prije izbora i tijekom njih, a drugi se odnosi na slabu stranačku organizaciju i nedostatak iskusnoga vodstva stranke nakon iseljavanja hrvatskih političara (Dukovski 1998: 29).

Neuspjeh se pripisivao i nepravilnostima tijekom izbora te kršenju izbornoga zakona. Naime, pravo na glasanje imale su i osobe koje su rođene na području bivše Austro-Ugarske, ali izvan granica tzv. novih pokrajina, a imale su pravo zavičajnosti u novim pokrajinama prije 24. svibnja 1915. Generalno civilno povjerenstvo donijelo je uputu da prijava tih osoba mora biti obavljena u roku od 14 dana, a okružnica je bila kasno dostavljena općinskim načelnicima i stoga su tisuće ljudi ostale bez izbornoga prava. Usto, pogrešno su sastavljani izbornički imenici (*Pučki prijatelj*, 19. svibnja 1921.).

U članku *Pučkoga prijatelja* istaknuto je da ta stranka nije imala program i da je jedini cilj bio „afirmacija našeg jugoslovenskog življa u ovim zemljama”. Izborni proglas JNS-a sastojao se od zahtjeva za poštovanje prava manjina, jamčivanje narodnoga školstva, osiguravanje ratne odštete oštećenima, općinsku i zemaljsku autonomiju, podupiranje zemljoradništva i pravednije uređenje socijalnih i privrednih prilika. U članku se naglašava da je važno da se donese konkretan program koji bi bio sastavljen u dogovoru među narodom i njegovim zastupnicima jer je to stranka koja predstavlja sve Jugoslaveni koji se nalaze na okupiranome području (*Pučki prijatelj*, 2. lipnja 1921.).

Civilni povjerenik kotara Volosko napisao je izvještaj nakon provedenih izbora naslovljen na pokrajinske vlasti u Julijskoj Veneciji. U izvještaju je naveo da je rezultat izbora bio očekivan te da je prosječan postotak birača od ukupnoga broja registriranih birača bio 60 %. U izvještaju se potom osvrnuo na pobjedu slavenske političke grupe, navodeći da se pobjeda dogodila zbog propagandnih aktivnosti stranke te pomoći domaćih svećenika i učitelja. Smatrao je da je dobar rezultat stranke posljedica pogrešnih informacija u kojima je Hrvatima tumačeno da će pobjeda na izborima donijeti povlačenje talijanske vlasti i ulazak toga područja u jugoslavensku državu. Kao primjer opisao je stanje u općini Podgrad (Castelnuovo) gdje je došlo do pobune domaćega stanovništva zbog uvjerenja o skorome iseljenju Talijana i dolasku jugoslavenskih vlasti. Nadalje, zabilježio

je da se po Veprincu, Lovranu i Mošćenicama pronio glas da će, ako izborni rezultati budu povoljniji za hrvatsku stranku, doći predsjednik Slobodne Države Rijeke Riccardo Zanella te pripojiti to područje Rijeci.

Civilni povjerenik naveo je da je unatoč jakoj hrvatskoj političkoj propagandi talijanska strana ostvarila dobre izborne rezultate. Osim toga, mnogi Austrijanci i Nijemci koji su živjeli na liburnijskome području glasali su za Istarski nacionalni blok. U izvještaju se spominje da je talijanska stranka osvojila većinu u mjestima Volosko, Lovran i Mošćenice. Talijanske su stranke najviše promidžbenih aktivnosti provodile u mjestima u kojima su imale najviše pristaša i nisu bile toliko aktivne u mjestima s većinskim hrvatskim stanovništvom i potporom Jugoslavenskoj narodnoj stranci. Nadalje, civilni povjerenik osvrnuo se na sigurnosnu situaciju tijekom izbora, tvrdeći da nije bilo ozbiljnijih incidenata. Kao manje ozbiljne incidente, među ostalima, naveden je fašistički napad na župnika u Mošćenicama (HR-DARI-19, kutija 58, *Spisi oznake „E”*: *Politički izbori 1921. – izvještaj i rezultati*). U hrvatskome se listu pisalo o navedenome napadu te se uočava da nije bila riječ o manjemu incidentu. Skupina fašista na biralištu oduzimala je ljudima glasovnicu s lipovom grančicom, zastrašivali su ih bombama, tjerali s birališta te fizički napadali. Nasilno su ušli u crkvu te provalili i uništavali župni ured (*Pučki prijatelj*, 26. svibnja 1921.).

Mnogi članci pišu o kršenju izbornoga zakona i vladinu ignoriranju svih događaja (*Pučki prijatelj*, 2. lipnja 1921.). U listu je navedeno da je nezakonito oduzimanje izbornoga prava rezultiralo manjom izlaznošću na izborima pa je u kotaru Volosko od 11 120 upisanih birača glasovalo 6768 (oko 60 %) (*Pučki prijatelj*, 19. svibnja 1921.).

U članku u listu *La Vedetta d'Italia* naglašava se da je stanovništvo od Mošćeničke Drage do Voloskoga na izborima pokazalo odanost Italiji. Najveće zasluge za takav izborni rezultat pripisane su fašistima iz Voloskoga i Lovrana, koji su uz podršku fašista i nacionalista iz Rijeke organizirali birače za Nacionalni blok. Nadalje, navedeno je da su se u Voloskome austrijski, mađarski i njemački stanovnici pokušali registrirati kao talijanski birači, no da su ta mjesta zauzeli domaći stanovnici koji su glasali za talijanske političke snage. Članak prenosi da je pobjeda Nacionalnoga bloka u primorskim mjestima dočekana s oduševljenjem (*La Vedetta d'Italia*, 17. svibnja 1921.).

5.1. Pregled izbornih okolnosti i rezultata – Liburnija naspram ostatka Istre i zadarskoga područja

Kao što je ranije navedeno, izborni okrug Volosko – Opatija bio je jedan od šest izbornih okruga Istre. Budući da su politička zbivanja na istarskome području bitno utjecala na liburnijsko područje i odrazila se na njega, izborna situacija u drugim mjestima Istre bila je podjednaka onoj u mjestima Liburnije.

U prethodnome je poglavlju navedeno da je pobjedu na području Istre odnio Nacionalni blok, a diljem Istre zabilježeni su razni incidenti i nasilje fašista

prije izbora te tijekom i nakon njih. Štoviše, u Istri je dokumentirano mnogo više nasilnijih incidenata u odnosu na liburnijska mjesta. Napetu atmosferu oko izbora oslikava sljedeći slučaj iz pazinskoga izbornog okruga. Ondje je načelnik boljunske općine Francesco Ferranda u ožujku 1921. godine uputio molbu Generalnomu civilnom povjerenstvu za Julijsku Veneciju za osnivanje mjesnoga vojnoga garnizona radi nadgledanja izbornoga procesa. Na temelju toga uspostavljen je garnizon od trideset vojnika koji su nadzirali izborne sekcije u Boljunu i Pazu (Paronić 2015: 126). U pazinskome je okrugu hrvatsko stanovništvo glasalo za Nacionalni blok, a talijanske su vlasti to objašnjavale nedovoljnom organizacijom slavenskoga stanovništva. Izlaznost na izborima bila je mala te je od 14 040 upisanih birača glasalo svega 4696, odnosno 35,5 %, od čega 3159 za Istarski nacionalni blok. Zabilježeno je 1100 glasova za Jugoslavensku narodnu stranku (Dukovski 1992/1993: 124). Na području puljskoga izbornog okruga Nacionalni blok imao je većinu. Stranka je na tome području imala najbrojnije biračko tijelo zahvaljujući ponajviše fašistima koji su održavali mnogobrojne predizborne javne skupove (Dukovski 1998: 78).

Sljedeći primjer o političkim izborima na istarskome području situacija je na Bužeštini koja je pripadala koparskomu okrugu. Većina političkih aktivnosti događala se u obalnim mjestima poput Kopra, Pirana i Izole, a manje u unutrašnjosti okruga. Na području Bužeštine organizirani su predizborni skupovi Istarskoga nacionalnog bloka, kao i predstavnika Jugoslavenske narodne stranke. Tu su također zabilježena nasilna ponašanja fašista prema svećenicima, učiteljima te pripadnicima Jugoslavenske narodne stranke, a uništavana je i imovina hrvatske škole, knjižnice i pojedinaca. Takvi su incidenti izazivali strah među stanovništvom, što je utjecalo i na izlaznost na izbore. Kao i na području Liburnije, i tu su zabilježene mnogobrojne nepravilnosti tijekom izbora, što je također utjecalo na raspoloženje stanovništva. U koparskome je okrugu izlaznost birača iznosila 54,4 %. Nacionalni blok dobio je 3669 glasova, a JNS 3398 glasova. U Buzetu je pobijedio Nacionalni blok s ukupno 897 glasova, a iza njega bio je JNS sa 634 glasa.

Na zadarskome su području zabilježene znatno drugačije izborne okolnosti. Zadar je zajedno sa svojom okolicom i otokom Lastovom sačinjavao jednu izbornu jedinicu koja je birala jednoga zastupnika za talijanski parlament. Za razliku od Istre, tu su prednjačile talijanske političke opcije te su predizborne aktivnosti obilježene nadmetanjem među talijanskim strankama. To je upućivalo na lošu organiziranost i razjedinjenost talijanske politike na zadarskome području i, za razliku od Istre, nije se pristupilo osnivanju talijanskoga nacionalnog bloka. Članovi novoosnovane stranke *Unione Nazionale* bili su stariji talijanski političari i pristaše vladine politike. Mlađi ljudi pristali su uz *fascio*, zalagali su se za promjene i protivili se odlukama aktualne vlade. Treća je politička opcija bila stranka *Partito Repubblicano Italiano della Dalmazia* (Dalmatinska republikanska stranka), u kojoj su također bili protivnici vladine politike.

Hrvatsko stanovništvo u početnoj fazi nije imalo svoju političku opciju, a potom je Narodno vijeće SHS-a u Zadru kao svojega kandidata za talijanski par-

lament izabralo Alfonsa Borellija. Iako je 1913. godine kratko bio zadarski općinski načelnik, Borelli nije bio toliko politički aktivan – bio je poduzetnik koji je financirao većinu hrvatskih društava u Zadru. Iako se nije predviđao uspjeh slavenskoga predstavnika, njegova je kandidatura bila važna kao pokazatelj zalaganja za interese hrvatskoga i srpskog stanovništva u talijanskoj državi te je nakratko zaustavila nadmetanja među talijanskim strankama, a pažnja je bila usmjerena na isključivanje hrvatske političke opcije iz predizborne kampanje. Pod pritiskom talijanskih političara Borelli je morao povući svoju kandidaturu manje od dva tjedna prije izbornoga dana. Razlog Borellijeva povlačenja bio je i manjak podrške vlade u Beogradu, koja je sudjelovanje kandidata na talijanskim parlamentarnim izborima koji bi se zalagao za hrvatske interese ocijenila rizičnim za buduće jugoslavensko-talijanske odnose te nadolazeće pregovore o važnim međudržavnim pitanjima.

Stoga je slavensko stanovništvo ostalo bez svojega kandidata i izbor im se svodio na političare talijanskih stranaka. U talijanskome se tisku otvoreno pisalo protiv slavenskoga stanovništva te naglašavao talijanski karakter Zadra i okolnoga područja. Kao i u Istri, i na zadarskome je području postojala bojazan od premale izlaznosti na izbore, pogotovo zato jer je slab odaziv mogao biti protumačen kao manjak potpore talijanskim strankama, a time i talijanskoj vlasti. Na izborima u Zadru pobijedio je Natale Krekich, kandidat provladine stranke *Unione Nazionale*. Kada je riječ o rezultatima, i tu se, kao i u Istri i Liburniji, u različitim izvorima spominju donekle različite brojke. Službeno je navedeno da je Krekich osvojio ukupno 1616 glasova, a s obzirom na ukupan broj birača (3131), izlaznost je iznosila 52 %.

Iako na izborima u Zadru nisu zabilježeni incidenti, bilo je mnogo nepravilnosti i manipulacija prilikom glasanja i prebrojavanja glasova. Većina slavenskoga stanovništva nije pristupila glasanju, osim hrvatskih obrtnika koji su se bojali gubitka radnih dozvola.¹⁴

U zadarskoj izbornoj jedinici vidljiva je veća razjedinjenost talijanskih političkih stranaka nego što je to bilo u Istri i Liburniji. U Zadru nisu bili zabilježeni incidenti u predizborno i izborno vrijeme, dok su u liburnijskim i istarskim mjestima provođene mnogobrojne nasilne akcije fašista nad domaćim stanovništvom. Razlog je tomu to što je u Zadru vrlo brzo došlo do povlačenja slavenskoga kandidata, čime je smanjena motivacija za političko djelovanje i zalaganje slavenskoga stanovništva za vlastite interese. Suprotno tomu, u Istri i Liburniji predizborne su se aktivnosti pretvorile u nacionalnu borbu koju je predvodila Jugoslavenska narodna stranka, što je dovelo i do mnogobrojnih zlostavljanja i zastrašivanja slavenskoga stanovništva prilikom glasanja, a nasilje se nastavilo i u sljedećim godinama. Navedeno upućuje na zaključak da su Istra i Liburnija tijekom parlamentarnih izbora 1921. godine bile nositelji borbe za interese domaćega stanovništva i otpora talijanskoj represiji.

¹⁴ Detaljnije o izborima u Zadru v. u Gverić 2019.

6. Stanje u Liburniji nakon izbora

Nesigurnu atmosferu na širem opatijskom području pokušao je dočarati autor članka iz časopisa *Pučki prijatelj*, navodeći da je opatijsko područje još uvijek opasno područje za posjetitelje:

Počela je već kupališna sezona, ali u našim julskovenecijskim kupalištima – pusto i prazno. Opatija, Volosko, Lovran, naša divna Liburnija pusta i prazna, hoteli, vile sve prazno, sve zatvoreno, kupališnih gostova od nikuda! Iste prilike u zapadnoj Istri. U Portorose već su se veselili, da će održati tamo ona toliko puta urečena a opet odgodjena a konačno zaboravljena konferencija, koja bi donela nešto života u obamrlo kupalište, ali od konferencije ništa, i Portorose mora da žive od onih par Trščana, koji po nedeljama dolaze tamo, da se po svoje pozabave, noseći sobom sve, što im treba, osim – vode. A jednako i drugde. A zašto? Odgovor je veoma lahak: Strani svet, osim toga, da mu nije baš najugodnija umetno u vis našarafena valuta, čita takodjer o dogodjajima u ovim stranama pa hoće da se premisli pre, nego podje nekamo, gde čuje, da svakom prilikom pucaju samokresi, praskaju bombe i svašta slična. Pitam samo, kako može da dodje u ove strane jedan Jugosloven, gde nikad nije siguran, da ne će biti uvredjen poradi svoje narodnosti, da ne će mu dogoditi se još što gorega? – Ne, gospodo, ako hoćete, da vam stranci nose svoj novac, morate krenuti sasama drugim putem, jer bič, toljaga, samokres i bomba nisu muzika ni za domaće ljudi, kamo li za strance, koji žele, da dodju medju – civilizovani svet, u europske prilike... (*Pučki prijatelj*, 26. svibnja 1921.)

Domenico spominje da je krajem svibnja 1921. godine došlo do sukoba između hrvatskih seljaka iz Veprinca i Poljana i fašista, i to u lovranskoj gradskoj vijećnici. Fašiste je predvodio Suban, a napominje se da je sukob započeo zbog hrvatske okupacije vijećnice. Opisuje se kako su fašisti napali i istjerali Hrvate te kako su nakon toga ušli u sjedište Hrvatskoga kluba u Lovranu i uništili prostor te fizički napali domaćega liječnika i predsjednika toga kluba (Costantino 1936: 45). Za sljedeći se incident također navodi da se sukob između fašista i Hrvata dogodio zbog hrvatskih provokacija. U lipnju 1921. godine u Iki su Hrvati navodno bacili težak kamen na fašiste koji su išli u Lovran, za što su se fašisti osvetili i napali Hrvate. Zatim su u srpnju iste godine Hrvati izazvali reakciju fašista jer su govorili protiv države i kralja. Dana 16. kolovoza, nakon proslave blagdana sv. Roka, Hrvati su u grmlju u blizini crkve dočekali fašiste te pucali na njih. Skvadristi su zato bacili nekoliko ručnih bombi i patrolirali okolicom, ali nisu uspjeli pronaći počinitelje (Costantino 1936: 73–74). Hrvatski novinski članak donosi drugačiju verziju toga događaja. Fašisti su na Rokovo u Lignju pokušavali prekriti hrvatski natpis na tamošnjoj školi, što je dovelo do sukoba. Spominju se i incidenti s bombama u Moščenicama, Lovranu i Ičićima, koji još nisu istraženi (*Pučki prijatelj*, 25. kolovoza 1921.).

U hrvatskim novinama zabilježeni su napadi fašista na hrvatsko stanovništvo. Jedan zapis opisuje provalu fašista u crkvu u Voloskome i zastrašivanje školske djece u lipnju 1921. godine. U približno isto vrijeme fašisti su ponovno napali i moščeničkoga župnika (*Pučki prijatelj*, 23. lipnja 1921.). Zabilježeno je i drugo nasilje nad svećenstvom. Tako se spominje incident u vrijeme prve pričesti u Voloskome 1921. godine tijekom kojega je ukinuto hrvatsko crkveno

pjevanje. Potom su u Opatiji, uoči proslave blagdana sv. Jakova krajem srpnja 1921., fašisti upali u crkvu i spriječili hrvatsko crkveno pjevanje. U Lovranu je župniku Antonu Koširu postavljena bomba te je nakon toga napustio župu, a u Mošćenicama su fašisti u lipnju 1921. provalili u župni stan (Medved 2022: 35).

Kao što je iz vidljivo iz navedenih primjera, nasilni su postupci fašista ojačali te su sve više bila potiskivana politička i nacionalna prava Hrvata i Slovenaca.

Na parlamentarnim izborima 1921. godine novi su državljani Italije dobili priliku birati svoje zastupnike u talijanskome parlamentu. Ta su izborna zbivanja ključna za dublje razumijevanje konteksta u kojemu se razvijao fašizam. Naime, ti su izbori omogućili fašistima da prvi put sudjeluju u radu parlamenta kao dio Nacionalnoga bloka. Iako su sačinjavali manjinu, s vremenom su ojačali i preuzeli vodeće mjesto. Time su osigurani uspon fašizma i Mussolinijev dolazak na vlast.

Talijanski parlamentarni izbori spominju se i u jednome članku *New York Timesa* iz svibnja 1921. godine, u kojemu se navodi da su u talijanski parlament izabrani i zastupnici stranci, odnosno oni koji su predstavljali njemačko i slavenško stanovništvo (*New York Times*, svibanj 1921.).

Važnost izbora za novoosvojene talijanske krajeve u svojem je djelu objasnio svećenik Božo Milanović: „Prve državne izbore pod Italijom, raspisane za 15. V. 1921., smatrali smo mi (Hrvati i Slovenci) i Talijani izvanredno važnima. Njima se trebalo javno pokazati jesu li naši krajevi, dodijeljeni Italiji, po većini i osjećaju pučanstva hrvatskoga, slovenskih i talijanskih i je li prema tome bilo pravedno ili nepravedno što smo pripali Italiji. Zato se i naglašavalo da imaju ti izbori plebiscitni značaj, s čime toga izbori su nam pružali mogućnost da izaberemo i pošaljemo u rimski parlament svoje izaslanike, da ondje pred vladom i pred zastupnicima cijele Italije izražavaju volju našega naroda te promiču njegovu korist. Iz tih smo razloga mi uprli svu svoju silu da iznesemo što sjajniju pobjedu. U isto su nam vrijeme Talijani putem fašizma nastojali svim sredstvima to što više zapriječiti” (Milanović 2021: 94).

7. Zaključak

Parlamentarni izbori 1921. godine bili su prvi izbori u Italiji nakon Prvoga svjetskog rata, a odvijali su se u kontekstu rastuće političke nestabilnosti, socijalnih nemira i uspona fašizma. Za Talijane izbori su označavali pokušaj stvaranja stabilnosti i sigurnosti u zemlji.

Za hrvatsko područje koje je ušlo unutar talijanskih granica ti su izbori značili borbu za očuvanje identiteta i opstanak. Iako su se prije izbora i tijekom njih provodile različite nasilne akcije usmjerene prema političkim neistomišljenicima diljem Italije, na prostoru Liburnije nasilje se provodilo i u kontekstu nacionalnosti.

Budući da hrvatsko stanovništvo nije dobilo mogućnost odlučivanja o državnim granicama kojima će pripadati, političkom aktivacijom i predizbornom

propagandom nastojalo je održavati i sačuvati svoj identitet te izabrati svoje predstavnike u novoj državi. Stoga se izbor zastupnika za talijanski parlament pretvorio u svojevrsni simbol nacionalne borbe protiv okupacije i talijanizacije toga područja. Politička aktivacija tijekom izbora jasno je dokazala postojanje jakoga osjećaja nacionalne pripadnosti među hrvatskim stanovništvom na području Liburnije koja je od kraja 19. stoljeća bila jedno od važnih središta obrane hrvatskoga jezika i kulture.

Unatoč odlukama međunarodnih sila i mnogobrojnim fašističkim nasilnim akcijama hrvatsko je stanovništvo nastavilo jačati nacionalnu svijest te se u novonastalim nepovoljnim prilikama boriti za očuvanje vlastitoga identiteta u sljedećim godinama.

U radu je bila riječ o izbornim procesima iz 1921. godine na području koje je dosad u historiografiji bilo tek rubno obuhvaćeno, čime su obogaćene spoznaje o političkim i društvenim prilikama u Liburniji neposredno nakon Prvoga svjetskog rata. Znanstveni se doprinos ovoga rada ogleda u detaljnoj rekonstrukciji izbornih događaja, pri čemu se iznose precizni podaci o izbornim rezultatima i okolnostima održavanja izbora. U širem smislu rad pridonosi razumijevanju politike Italije prema hrvatskim područjima u međuratnome razdoblju te može biti poticaj za nove znanstvene rasprave i istraživanja koji mogu obuhvatiti i širi društveni i kulturni kontekst života pod talijanskom vlašću.

Izvori

1. Arhivski izvori

1. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-19 (JU-8), fond *Kotarsko poglavarstvo Volosko 1814. – 1926.*, kutija 70 (ex. 69), IV – C: Rezultati političkih izbora iz 1921.:
 - „Jedinstveni tekst političkog izbornog zakona za nove pokrajine kraljevine odobren kr. Odredbom od 18. studenoga 1920.”, br. 1655, Trst, Tipografia Lloyd, 1921.
 - dokument od 18. ožujka 1921.
 - „Elenco delle sezioni elettorali del distretto politico di Volosca”, 28. 2. 1921.
 - dokument br. 1016/21, bez datuma
 - „Sezione El. no. 143 di Moschienze” (dokument pisan olovkom), bez datuma
 - „All Illustrissimo Signore Viceprefetto Commissario Civile”, 16. 5. 1921.
2. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-19 (JU-8), fond *Kotarsko poglavarstvo Volosko 1814. – 1926.*, kutija 58, Spisi oznake „E”: Politički izbori 1921. – izvještaj i rezultati.
3. Inventar 1981 = *Inventar Općinskog poglavarstva Opatija /1784. – 1850./ /1850. – 1945./ /1945. – 1962./* JU- 30, Rijeka, 1981.
4. Krota, Ines. 1998. *Sumarni inventar fonda Pokrajinska uprava Istre 1918. – 1944.* HR-DARI-12 (JU-139), Rijeka.

2. Novinski članci

1. *L'Azione*, III, 1921. URL: <https://www.ino.com.hr/digitalizirana-gradja/info/lazi-one> (10. lipnja 2025.).
2. *La Vedetta d'Italia*, III, 1921.
3. *Pučki prijatelj*, XXII, 1921. URL: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=08633843-e13a-46ef-8db5-071f6dc01755> (10. lipnja 2025.).
4. „Italy's Election”. *New York Times*, svibanj 1921. URL: <https://www.nytimes.com/1921/05/22/archives/italys-election.html> (10. lipnja 2025.).

3. Mrežni izvori

1. „Božo Milanović”. *Istarska enciklopedija* (mrežno izdanje). Miroslav Bertoša i Robert Matijašić (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. 2005. URL: <https://istra.lzmk.hr/clanak/milanovic-bozo> (10. lipnja 2025.).
2. Dukovski, Darko. „Azione, L' (Corriere Istriano)”. *Istarska enciklopedija* (mrežno izdanje). Miroslav Bertoša i Robert Matijašić (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. 2005a. URL: <https://istra.lzmk.hr/clanak/azione-l-corriere-istriano-> (10. lipnja 2025.).
3. Dukovski, Darko. „Hrvatsko-slovenska narodna stranka”. *Istarska enciklopedija* (mrežno izdanje). Miroslav Bertoša i Robert Matijašić (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. 2005b. URL: <https://istra.lzmk.hr/clanak/hrvatsko-slovenska-narodna-stranka> (10. lipnja 2025.).
4. Matijašić, Robert. „Istarska Liburnija”. *Istrapedia*. 2005. URL: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3040/istarska-liburnija> (10. lipnja 2025.).
5. Pahor, Milan. „Edinost”. *Istarska enciklopedija* (mrežno izdanje). Miroslav Bertoša i Robert Matijašić (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. 2005. URL: <https://istra.lzmk.hr/clanak/edinost> (10. lipnja 2025.).
6. „Regio Decreto 18 novembre 1920, n. 1655”. *Normattiva – il portale della legge vigente*. URL: <https://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1920-12-04&atto.codiceRedazionale=020U1655&tipoDettaglio=originario&qId=> (10. lipnja 2025.).
7. *Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder, VII. Österreichisch-Illyrisches Küstenland*. 1918. URL: <https://www.sistory.si/11686/836> (10. lipnja 2025.).

Literatura

1. Bosworth, R. J. B. 1996. *Italy and the wider world 1860 – 1960*. London / New York: Routledge.
2. Bosworth, R. J. B. 2005. *Mussolini's Italy – Life Under the Dictatorship*. London: Penguin Books.
3. Cetnarowicz, Antoni. 2014. *Narodni preporod u Istri (1860. – 1907.)*. Zagreb: Srednja Europa.
4. Costantino, Domenico. 1936. *Abbazia e la Riviera nella prima ora. Memorie di uno Squadrista*. Fiume: Stabilimento Tipografico de „La Vedetta d'Italia”.

5. Darovec, Darko. 1996. *Pregled istarske povijesti*. Pula: C. A. S. H.
6. Dobrić, Lara. 2020. *Prikaz svakodnevnog života na Labinštini u razdoblju fašističke diktature*. Diplomski rad. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
7. Dukovski, Darko. 1992./1993. „Neki momenti razvoja fašističkog pokreta na Pazinštini u okvirima općeg razvoja 'istarskog fašizma' 1919 – 1920.”. *Vjesnik istarskog arhiva*, 2 – 3, sv. 2 – 3, str. 105–134.
8. Dukovski, Darko. 1993. *Fašistički pokret u Istri 1919. – 1929*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
9. Dukovski, Darko. 1998. *Fašizam u Istri: 1918. – 1943*. Pula: C. A. S. H.
10. Flego, Mirjan. 2016. *Buzet pod fašizmom*. Diplomski rad. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet.
11. Gverić, Ante. 2019. „Postrapalski Zadar: Prvi parlamentarni izbori u svibnju 1921.”. *U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru – početak 20. stoljeća*. Ante Bralić i Branko Kasalo (ur.). Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, str. 175–199.
12. Jeličić, Ivan. 2020. „To Ensure Normal Administrative Order, and for the Population’s Greater Comfort? Aspects of Postwar Transition in the Political District of Volosca-Abbazia/Volosko-Opatija”. *Südost – Forschungen*, 79, str. 96–123.
13. Jeličić, Ivan. 2022. „I migliori elementi d’italianità. Local Political Power Ascension and Italianization during the First Years of Post-world War I in Volosca-Abbazia, 1918-1920”. *Acta Histriae*, 30, 2, str. 429–450.
14. Korlević, Milivoj. 1954. „Uprava i sudstvo u Istri od 1918. – 1945.”. *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 2, str. 19–100.
15. Mandić, Oleg. 1978. „Opatija između dva rata”. *Liburnijske teme*, 3, str. 21–29.
16. Medved, Marko. 2022. „Prilog crkvenoj povijesti Lovrana prve polovice 20. stoljeća”. *Zbornik Lovranščine*, 9, str. 31–54.
17. Mezulić, Hrvoje. 1946. *Fašizam – krstitelj i palikuća*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
18. Mikša, Peter; Matija Zorn. 2018. „Rapalska meja – četrt stoletja obstoja in stoletje dediščine”. *Nečakov zbornik: Procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*. Kornelija Ajlec, Bojan Balkovec i Božo Repe (ur.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, str. 605–642.
19. Milanović, Božo. 2021. *Istra u dvadesetom stoljeću*. Pazin: Josip Turčinović d. o. o.
20. Muzur, Amir. 1997. *Opatijska Zora: priča o jednom simbolu*. Opatija: Katedra Čakavskog sabora Opatija.
21. Muzur, Amir. 2004. *Kronika porodice Tomasić-Červar: od obiteljskog albuma do priče o Opatiji*. Rijeka: Adamić.
22. Muzur, Amir; Vesna Leiner. 2013. „Ulrik Stanger: prilozi za biografiju velikog, neopravdano zanemarenog Istranina”. *Problemi sjevernog Jadrana*, 12, str. 85–99.
23. Paronić, Samanta. 2015. „Surovo naličje fašizma: izborne manipulacije na Boljunštini”. *Vjesnik istarskog arhiva*, 22, str. 125–150.

24. Rudolf, Davorin. 2013. „Povijesni tijek uspostavljanja državne granice između Republike Hrvatske i Talijanske Republike”. *Problemi sjevernog Jadrana*, 12, str. 9–25.
25. Scabar, Francesco. 2019. „Una lettura del censimento Asburgico del 1910”. *Quaderni*, XXX/1, str. 307–378.
26. Scabar, Francesco. 2023. „Il censimento italiano del 1° dicembre 1921 e i primi atti di italianizzazione della regione istriana”. *Quaderni*, XXXIV, str. 348–425.
27. Simon, Daniela. 2020. „The ‘hybrids’ and the Re-ordering of Istria 1870-1914”. *Acta Histriae*, 28/4, str. 577–604.
28. Strčić, Petar. 2007./2008. „Liburnijska Istra u hrvatskom nacionalnom pokretu u XIX. i XX. stoljeću s posebnim osvrtom na Volosko”. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, 2 – 3, str. 73–94.
29. Zakošek, Boris. 2006. *Grad muzej: povijest opatijske vlasti*. Opatija: Impresum.
30. Zakošek, Boris. 2010. „Pregled arhivalija Lovranštine do 1945. u Državnom arhivu u Rijeci”. *Zbornik Lovranščine*, 1, str. 21–68.

Summary

PARLIAMENTARY ELECTIONS IN ITALY IN 1921 – EVENTS IN LIBURNIA

Following the end of the World War I and subsequent international negotiations, parts of the former Austro-Hungarian Monarchy—including the entire region of Istria (with the exception of part of the Municipality of Kastav)—were annexed by the Kingdom of Italy. These territories thus became part of a state facing growing political instability, social unrest, and the rise of the fascist movement. Within this context, the first post-war parliamentary elections were held in an attempt to establish stability and order within the state. A notable feature of these elections was the participation of the population from the newly annexed territories of the former Monarchy. This paper focuses specifically on the events surrounding the parliamentary elections in the spring of 1921, while also providing an overview of the political situation in the years leading up to the elections to offer a better understanding of the circumstances under which they took place.

Keywords: parliamentary elections, Italy, fascism, Liburnia, Italianization, Croatian-Slovene People's Party